

PROSOCIJALNO PONAŠANJE: teorije, odrednice i kratki pregled najpoznatijih istraživanja

Torjanac, Mirjana

Undergraduate thesis / Završni rad

2011

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:482069>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-21**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij psihologije

Mirjana Torjanac

PROSOCIJALNO PONAŠANJE: teorije, odrednice i kratki pregled
najpoznatijih istraživanja

Završni rad

Prof. dr. sc. Slavko Kljaić

Osijek, 2011.

SAŽETAK

U ovome radu razmotrena su pitanja vezana uz konstrukt prosocijalnog ponašanja, koje pokriva širok raspon različitih ponašanja od kojih korist imaju jedan ili više drugih ljudi, ali često ne i sama osoba koja takvo ponašanje poduzima. Dat je kratak pregled povijesti istraživanja prosocijalnog ponašanja, nekih od postojećih teorijskih objašnjenja, te pokušaj integracije tih objašnjenja. Razmatrana teorijska objašnjenja su teorija socijalnog učenja, redukcije averzivnog uzbuđenja, recipročnog altruizma, kognitivno - razvojne teorije, psihoanalitičko objašnjenje te teorija koja razmatra značenje socijalnih normi i uloga. Nadalje, u radu su razmotrene i različite odrednice prosocijalnog ponašanja: one situacijske prirode - okolina, broj pomagača te priroda odnosa, te one individualne – osobine ličnosti, spol i kultura. Zaključno, rad sadržava i kratak sažetak dva važna istraživanja: o dobrome samaritanu autora Darleya i Batsona, te o ženi u nevolji autora Latanéa i Rodina.

SADRŽAJ:

1. UVOD.....	3 – 4
2. TEORIJE PROSOCIJALNOG PONAŠANJA	
2.1. PSIHOANALITIČKI PRISTUP.....	6 – 7
2.2. EVOLUCIJSKE TEORIJE	7 – 8
2.3. TEORIJA REDKUCIJE AVERZIVNOG POBUĐENJA.....	8 – 10
2.4. SOCIJALNE NORME I ULOGE.....	10 – 11
2.5. TEORIJA SOCIJALNOG UČENJA.....	11 – 12
2.6. KOGNITIVNO – RAZVOJNE TEORIJE	12 – 13
3. OSOBNE ODREDNICE PROSOCIJALNOG PONAŠANJA	
3.1. INDIVIDUALNE RAZLIKE	14 – 15
3.2. SPOLNE RAZLIKE.....	15 – 16
3.3. INDIVIDUALNE RAZLIKE UVJETOVANE KULTUROM.....	16 – 17
4. SITUACIJSKE ODREDNICE	
4.1. OKOLINA	18 – 19
4.2. BROJ POMAGAČA.....	19 – 20
4.3. PRIRODA ODNOSA.....	20
5. KRATKI PREGLED NAJPOZNATIJIH ISTRAŽIVANJA	
5.1. DOBRI SAMARITANAC.....	21
5.2. ŽENA U NEVOLJI.....	21 – 22
6. ZAKLJUČAK.....	23
7. LITERATURA	24 - 25

1. UVOD

Često smo, u svakodnevnom životu, svjedoci različitih oblika ponašanja koje ljudi poduzimaju kako bi pomogli bližnjima, bili oni njima poznati ili ne. Istovremeno, svjedoci smo u situacija u kojima je potreba za tuđom pomoći očigledna, no bez obzira na nju, ljudi ne pomažu. U razmatranju pomažućeg ponašanja postavljaju se mnogobrojna pitanja: zašto ponekad ljudi čine velika djela junaštva, a ponekad zanemaruju molbe osoba u nevolji; zašto ljudi uopće pomažu; je li u osnovi pomaganja nagonsko stanje ili je to nešto što se mora naučiti; postoji li pomaganje koje neće koristiti pomagaču ili su ljudi skloni pomoći samo u situacijama kada mogu nešto očekivati zauzvrat i mnoga druga. U ovome radu bit će razmotrena ova i neka dodatna pitanja vezana uz konstrukt prosocijalnog ponašanja, koje pokriva širok raspon različitih ponašanja od kojih korist imaju jedan ili više drugih ljudi, ali često ne i sama osoba koja takvo ponašanje poduzima – pomaganje, kooperaciju, dijeljenje, ohrabivanje i tješjenje. Jedna od brojnih definicija navodi da je prosocijalno ponašanje svako ono djelo koje je počinjeno sa ciljem ostvarivanja pozitivnih posljedica za drugu osobu (Eisenberg & Miller, 1987, prema Raboteg-Šarić, 1993). Altruizam podrazumijeva „istinsku, bezinteresnu naklonost prema drugima“. Ovaj se pojam ranije često koristio za opis određene vrste prosocijalnog ponašanja. Međutim ovakva upotreba pojma nije primjerena jer je altruizam motivacijski koncept te označava motivaciju za povećanjem dobrobiti druge osobe (MacIntyre, 1967, prema Batson i Powell, 2003). Osim toga, odnos između ova dva pojam nije jednoznačno određen: prosocijalno ponašanje nije nužno motivirano altruizmom, niti altruizam mora nužno rezultirati prosocijalnim ponašanjem. Da bi se neko socijalno ponašanje smatralo altruističnim moraju biti zadovoljeni sljedeći uvjeti: 1) ponašanje mora biti voljno započeto, tj. bez prisile, 2) potrebno je da bude poduzeto s namjerom poboljšanja ili održanja dobrobiti drugih i 3) treba isključivati očekivanje materijalnih ili društvenih nagrada ili izbjegavanje eksternih averzivnih stanja i kazni (Eisenberg & Miller, 1987, prema Raboteg-Šarić, 1993).

Po prvi puta u područje socijalne psihologije, pitanje motiva i značenja prosocijalnog ponašanja uveo je William McDougall još 1908. godine (Batson i Powell, 2003). On pretpostavlja da je prosocijalno ponašanje rezultat „nježnih osjećaja“ potaknutih roditeljskim instinktom. Takvo, biološki utemeljeno objašnjenje, bilo je u skladu sa tada prevladavajućim trendovima u razmatranju prosocijalnog ponašanja. Međutim tada je ono opisano tako da nije bilo podložno eksperimentalnoj provjeri. Također bilo je i suprotno biheviorističkim objašnjenjima koja su naglašavala utjecaj okoline, a koja su dominirala američkom psihologijom prvom polovicom 20.-tog stoljeća (Dovidio, 2006). O prosocijalnom ponašanju i altruizmu nakon toga raspravljalo se samo u manjoj mjeri sve do 1960-tih godina. Taj novi povećani

interes rezultat je smanjenja utjecaja teorija koje su isticale činjenicu da ljudi u prvom redu teže zadovoljenju vlastitih potreba (Staub, 1974, prema Raboteg – Šarić, 1993). Osim toga, tijekom šezdesetih su se događale i važne društvene promjene kao što su sve izraženija politička djelatnost studenata i profesora, pokreti za promicanje mira, nastajanje različitih oblika života u zajednici te povećani utjecaj humanističke psihologije. Veći interes za ovo područje započeo je i nakon sustavnih istraživanja Latané i Darleya (1970) o reagiranju opažачa u situacijama kad se netko drugi nalazi u opasnosti te nakon prvih pokušaja integracije različitih ideja i niza empirijskih nalaza u ovom području (Krebs, 1970; Macauley i Berkowitz, 1970, sve prema Raboteg-Šarić, 1993). Istraživanja koja su provedena početkom sedamdesetih godina bila su usmjerena na utvrđivanje onih čimbenika koji povećavaju ili smanjuju vjerojatnost pružanja pomoći (Dovidio, 1983, prema Raboteg – Šarić, 2003), a tijekom osamdesetih ovo je područje postalo jedno od najviše istraživanih u socijalnoj psihologiji. Tijekom posljednjeg desetljeće istraživači su usmjereni na razvijanje teorija koje mogu objašnjavati i zašto ljudi pomažu, a ne samo kada će intervenirati. Krebs (1970, prema Raboteg – Šarić, 2003) navodi kako je proučavanje altruizma važno jer daje informacije o ponašanju koje je cilj rane socijalizacije, ali i zato jer je važan kao svojstvo ličnosti, što ukazuje na individualne razlike. Nadalje, ono propituje sposobnost nekih utjecajnih teorija, kao što su teorija operantnog uvjetovanja koja se temelji na potkrepljenijima, psihoanalitičke teorije te teorija evolucije, u objašnjavanju različitih altruističnih aspekata ljudskog ponašanja. Zaključno, istraživanja prosocijalnog ponašanja bila su usmjerena na istraživanje različitih čimbenika: najprije su bila usmjerena na otkrivanje izvanjskih uvjeta koja ga potiču, zatim na unutarnje procese ili motivacijske strukture, a u novije se vrijeme javljaju pokušaji integracije različitih teorijskih pristupa. U nastavku rada će ukratko biti prikazana objašnjenja tih teorija

2. TEORIJE PROSOCIJALNOG PONAŠANJA

Teorije i modeli koji objašnjavaju prosocijalno ponašanje razlikuju se, jer svaki od njih objašnjava samo određene aspekte i daje veću važnost nekim čimbenicima. U integraciji tih različitih pristupa javlja se niz teškoća, ponajprije iz razloga što je ovaj fenomen dosta složen i još nije dovoljno dobro definiran. Nadalje, neki su modeli, kao na primjer evolucijska teorija i teorija o redukciji averzivnog pobuđenja, usmjereni na uže oblike prosocijalnog ponašanja kao što je altruizam. Drugi pristupi, kao što su teorija socijalnog učenja i ona o socijalnim normama i ulogama, objašnjavaju općenito pružanje pomoći drugima, dok neke treće pokušavaju objasniti cjelokupno prosocijalno ponašanje – psihoanalitički pristup i kognitivno – razvojne teorije. Osim toga, istraživači se razlikuju i po načinu proučavanja prosocijalnog ponašanja. Neki ga razmatraju kao genetsku dispoziciju, neki kao crtu ličnosti, situacijski inducirano stanje ili pak kao kombinaciju ovih činitelja. Smatrajući da motivacija koja u osnovi prosocijalnog ponašanja određuje je li postupak altruističan ili ne, mnogi istraživači nastoje utvrditi činitelje koji ga motiviraju i koji mogu objasniti odnose brojnih varijabli. Čak i neki osnovni pojmovi koji se koriste u teorijama prosocijalnog ponašanja nisu dobro definirani, a razlika u pretpostavljenim procesima je više terminološka nego sadržajna (Raboteg – Šarić, 1995). Još jedan od problema je postavljanje brojnih jedinstvenih teorijskih modela te razvijanje specifične metodologije prikupljanja podataka i provjeravanja konstrukata u okviru njih. Istraživači se dakle manje zanimaju za provođenje eksperimenata koji bi provjeravali hipoteze drugih teorija.

Teorije se međusobno razlikuju i po razini općenitosti. Tako se teorija redukcije averzivnog pobuđenja, evolucijske teorije i psihoanalitičke teorije zasnivaju na općenitim koncepcijama strukture i funkcioniranja ličnosti, dok se teorije koje uključuju socijalno učenje i utjecaje temelje na specifičnim činiteljima. Rushton (1987, 1988 prema Raboteg – Šarić, 1995) smatra da različiti modeli predstavljaju različite razine objašnjenja istog fenomena, a te se razine mogu uspoređivati na vremenskom kontinuumu od početne evolucijske analize, kroz analizu altruizma kao crte ličnosti i sa stajališta socijalnog učenja do današnjih kognitivnih i situacijskih objašnjenja. Brojne rasprave o prirodi prosocijalnog ponašanja često ne uzimaju u obzir da je riječ o različitim razinama analize proksimalnih i distalnih čimbenika. Kada se tumačenja razmatraju od onih starijih ka današnjima nema mnogo nesuglasica. Evolucijski biolozi prihvaćaju nasljeđivanje crta, teoretičari koji ističu crte ličnosti prihvaćaju da se dispozicije mogu modificirati kasnijim učenjem, a teoretičari učenja smatraju da posljedice ranih iskustava u interakciji sa svojstvima situacije izazivaju čuvstveno uzbuđenje te spoznajnu preradu informacija. Kada se teorije pokušaju uskladiti u suprotnom smjeru, nastaju veće teškoće.

Naime, neki fenomenolozi ne prihvaćaju spoznaju da je svijest djelomično rezultat prethodnog učenja, teoretičari učenja ne prihvaćaju da su izbori ljudi i njihov razvoj određeni nasljednim osobinama, a genetska objašnjenja ponašanja često ne prihvaćaju evolucijsku povijest. (Raboteg – Šarić, 1995). Ako se primjereno procjenjuju, individualne razlike u agresivnosti i prosocijalnom ponašanju pokazuju se longitudinalno stabilnima i prediktivnima za ponašanje (Rushtone, 1986, 1989, prema Raboteg – Šarić, 1995). Premda se u mnogim istraživanjima te razlike zanemaruju, oni zapravo mogu biti pokazateljem nepouzdanosti mjerenja je se često kao kriterij uzimaju izolirane jedinice ponašanja, odnosno manji broj mjerenja nezavisne varijable.

Losco (1986, prema Raboteg – Šarić, 1995) navodi da je moguće razlikovati dva šira pravca. Prvi naziva „modeli ponašanja“, a u njih svrstava pristupe koji ističu funkciju, predviđanje i/ili kontrolu ponašanja. Oni prosocijalno ponašanje razmatraju s obzirom na njegove posljedice za sudionike, a takvi su situacijski i evolucijski pristupi te takozvani „ekonomski modeli“ koji se zasnivaju na procjeni dobitaka i gubitaka. Drugi je pristup motivacijski te naglašava motivacijske procese koji su u osnovi pokretanja ili inhibicije prosocijalnog ponašanja. Na takva shvaćanja utječu neobihevioristički, kognitivno – razvojni te psihoanalitički. Svaki od njih objašnjava pojedina aspekte motivacije, a neki su u većoj mjeri usmjereni na teorijske razmatranja. Ova dva pristupa moguće je integrirati ako se altruizam nastoji objasniti s obzirom na procese na temelju kojih se pojavljuje, a ne samo s obzirom na motivaciju ili posljedice za izvođača. Loscov (1986, prema Raboteg – Šarić, 1995) procesni model uključuje aktivaciju, percepciju, procjenu i akciju, a na svakom od tih stupnjeva integriraju se informacije iz unutarnji i vanjskih izvora. Pri tome je važno uzeti u obzir individualne razlike te interakciju kognitivnih i čuvstvenih činitelja, ali je važno napomenuti da on nije dovoljno empirijski provjeren.

2.1. PSIHOANALITIČKI PRISTUP

Prema tradicionalnom psihoanalitičkom stajalištu prosocijalno se ponašanje razvija kroz razvoj strukture ličnosti odnosno super ega. Takvo ponašanje dijete internalizira kroz proces identifikacije sa roditeljima, te ono postaje sastavnim dijelom super ega. Budući da je, prema Freudovom tumačenju, ljudskoj prirodi urođena usmjerenost na sebe i doživljavanje zadovoljstva, ona se mora socijalizirati uz strogu prisilu. Sharabany i Bar – Tal (1981, prema Raboteg – Šarić, 1995) u svom preglednom radu o teorijama razvoja prosocijalnog ponašanja navode kako se u tom procesu ono javlja kao posljedica djelovanja konflikta između želje za zadovoljenjem instinkta i super ega, odnosno internaliziranih zahtjeva društvenih normi. Novije teorije nastale u okviru psihoanalize, a koje zastupaju Fromm i Erickson, iznose nešto drugačije

viđenje altruizma. Njihovo je gledište optimističnije te pokušava objasniti kako pozitivni utjecaji u razvoju ličnosti mogu umanjiti snagu sebičnih motiva i dovesti do internalizacije nesebičnih vrijednosti. Razvoj altruizma se povezuje sa prevladavanjem faza socio – emocionalnog razvoja. Neofreudovci smatraju da se obrambene funkcije ega mogu u ranijim fazama razvoja transformirati prema svjesnom usklađivanju aktivnosti pojedinca i njegovih interesa, vrijednosti i namjera. Kao posljedica odnosa djeteta i majke, te uspješnog rješavanja konflikta u ranim fazama razvoja razvija za pozitivno ponašanje. U svojim radovima Ekstein (1978, prema Raboteg – Šarić, 1995) i Losco (1986, prema Raboteg – Šarić, 1995) navode da se altruizam dakle može shvatiti kao rezultat zdravog procesa maturacije odnosno kao osobina kognitivno i emocionalno zrele ličnosti. Psihoanalitički pristup ne pridaje mnogo značenja okolinskim uvjetima ili razlikama među pojedincima, već navodi kako su glavne odrednice razvoja altruizma unutarnje interpretacije ranog dječjeg iskustva, pri čemu ipak značaj daje i interakciji sa roditeljima.

2.3. EVOLUCIJSKE TEORIJE

Pri razmatranju prosocijalnog ponašanja sa evolucijskog stajališta važno je razlikovati teorije usmjerene na srodnike i one na nesrodnike. Za Darwinovu evolucijsku teoriju objašnjenje ovakvog ponašanja bilo je problematično jer u skladu sa logikom prirodne selekcije ono ne bi trebalo evoluirati. Ovaj problem razrješava Hamilton (1964, prema Kardum, 2003) postavljanjem teorije o ukupnoj reproduktivnoj uspješnosti. Hamilton smatra da se reproduktivna uspješnost ne povećava samo produkcijom vlastitog potomstva nego i preko genetskih srodnika, odnosno da organizam može povećati reproduktivnu uspješnost pomažući braći, sestrama, nećacima i ostalim genetskim srođnicima da prežive i da se reproduciraju. Tada je ukupna reproduktivna uspješnost suma direktne reproduktivne uspješnosti ostvarena produkcijom vlastitog potomstva i indirektno, ostvarena ponašanjem koje povećava reproduktivnu uspješnost srodnika. Prosocijalno se ponašanje javlja onda kada pomagač ima veću korist od cijene takvog čina, što se može izraziti kao $B r_1 > C r_2$, pri čemu je B korist pomaganja, r_1 stupanj srodstva između pomagača i potomstva primatelja pomoći, C cijena pomaganja te r_2 stupanj srodstva između pomagača i vlastitog potomstva. Hamiltonov altruizam zapravo je jedna posebna vrsta sebičnosti, a njegova se teorija ne odnosi na onaj oblik altruizma koji smanjuje mogućnost preživljavanja i reprodukcije pomagača, pri kojem koristi ima samo primatelj pomoći (Kardum, 2003).

Triversova (1971, prema Hewstone i Stroebe, 2001) teorija recipročnog altruizma objašnjava prosocijalno ponašanje među nesrođnicima. Njena osnovna postavka je da je prosocijalno ponašanje favorizirano prirodnom selekcijom ako slijedi princip reciprociteta te ako je cijena

koštanja za pomagača manja od koristi za onoga tko prima pomoć. Uvjeti za evoluciju recipročnog altruizma jesu postojanje pomažućih akata koji imaju nisku cijenu za pomagača i veliku korist za primatelja pomoći, često mijenjanje uloga pomagača i primatelja pomoći te sposobnost prepoznavanja pomagača od strane originalnog primatelja pomoći (Kardum, 2003).

Dakle, u slučajevima kada je cijena za pomagača niska, a koristi za primatelja pomoći su visoke, recipročni altruizam može biti koristan. Problem se javlja kada primatelj pomoći ne može odgovoriti na ovakvu vrstu altruizma, nego može biti zainteresiran za to da iskoristi altruistične namjere drugih. Voland (1993, prema Hewstone i Stroebe, 2001) zaključuje da recipročni altruizam može biti limitiran na određene okolnosti: visoki stupanj povjerenja između pomagača i primatelja pomoći, stabilnost grupnog članstva, dugotrajnost grupe i visok stupanj prepoznavanja među članovima grupe. Općenito, to su uvjeti koji povećavaju vjerojatnost uzajamne podrške i smanjuju vjerojatnost zloupotrebe altruističnih reakcija.

Nadalje, istraživanja pokazuju da je ljudski kognitivni sustav opskrbljen mehanizmima koji omogućavaju uspješno identificiranje prevara u recipročnosti, te da je on također oblikovan prirodnom selekcijom (Kardum, 2003).

2.4. TEORIJA REDKUCIJE AVERZIVNOG POBUĐENJA

U sklopu teorija redukcije averzivnog pobuđenja valja najprije razmotriti i utjecaje raspoloženja na pomaganje. Temeljenu na ideji da pomaganje može biti osnovano na samonagrađivanju, Cialdini, Darby i Vincent (1973, prema Batson i Powell, 2003) predlažu hipotezu oslobađanja od negativnog raspoloženja. Prema njoj ljudi pomažu drugima s ciljem pomaganja samome sebi, odnosno kako bi umanjili vlastitu tugu i nelagodu, ali i prema kojoj su skloniji pomagati i na neki potpuno nepovezani način. Pomaganje nema vrijednost nagrade samo onim ljudima koji se loše osjećaju nego i onima koji su u dobrome raspoloženju, a kod njih je ta povezanost još i izraženija. Jedno od mogućih objašnjenja navodi da je u ovakvim slučajevima glavni motiv želja za održavanjem postojećeg raspoloženja. Međutim Isen, Shalke, Clark i Karp (1978, prema Batson i Powell, 2003) pretpostavljaju da dobro raspoloženje usmjerava pažnju i pamćenje prema pozitivnim aspektima života, zbog čega je vjerojatnije da će se ljudi prisjetiti i ponašati u skladu sa tim pozitivnim i nagrađujućim sjećanjima. Na posljetku, dobro raspoloženje povećava svijest o sebi, odnosno količinu pažnje koju usmjeravamo na sebe, a ovaj čimbenik zauzvrat povećava našu sklonost da se ponašamo u skladu sa vlastitim vrijednostima i idealima. Budući da većina ljudi cijeni prosocijalno ponašanje, a dobro raspoloženje usmjerava pažnju na njega, ono potiče pomaganje (Berkowitz, 1987; Carlson i sur., 1988; Salovey i Rodin, 1985, prema Aronson, 2005).

Teorija o smanjenju napetosti kao glavnom razlogu zbog kojeg se ljudi ponašaju prosocijalno, osobito u očigledno stresnim i bolnim situacijama, dugo je vremena bila jedna od najpopularnijih. Opća ideja od koje ona polazi jest ta da ljudi postanu uznemireni ili pak pobuđeni u situacijama kada svjedoče tuđoj nesreći ili patnji, a budući da preferiraju stanje smanjenog uzbuđenja, pomažu toj osobi. Odnos između smanjenja napetosti, kao motivacijskog konstrukta, i socijalnog učenja treba razmatrati uzevši ih zajedno, ali također prihvaćajući da mogu postojati i neovisno jedno od drugoga. Socijalno učenje tako može postojati i bez smanjenja napetosti, što se da vidjeti u operantnom učenju Skinnera ili Watsona. Isto tako, smanjenje napetosti često se javlja i situacijama u kojima nije prisutno socijalno učenje, kao što su na primjer reakcija na bol, ekstremne okolinske uvjete, glad, žeđ ili neke druge fiziološke potrebe.

U skladu sa prevladavajućim mišljenjem koje naglašava kognitivne aspekte ponašanja, tako su i teorije koje povezuju smanjenje napetosti i socijalno učenje sve manje usmjerene upravo na smanjenje napetosti, a sve više na kognitivne procese u njenoj osnovi. Tako se ono sve češće razmatra u okviru Festingerove teorije o kognitivnoj disonanci.

Važno je za razmotriti i pitanje iz kojeg razloga patnja ili nesreća drugoga djeluje uznemirujuće na pojedinca. Najjasnije objašnjenje daju J.A. Piliavin i suradnici (1989, prema Batson i Powell, 2003). Oni smatraju da svjedočenje tuđoj patnji ili nesreći indirektno pobuđuje patnju kod svjedoka, a koja se manifestira ponašajnim, emocionalnim i kognitivnim reakcijama gotovo identičnima onima prave žrtve. Upravo je iz toga razloga očevic motiviran izbjeći vlastitu patnju, a jedan od načina izbjegavanja je i pomaganje koje eliminira podražaje koji tu patnju uzrokuju. S druge strane, dokle god poznata izreka „Daleko od očiju, daleko od srca“ funkcionira, jednako dobra strategija koja podrazumijeva i manji napor je jednostavno udaljavanje od žrtve.

Teorije o redukciji averzivne pobuđenosti pružili su Hornstein (1982), zatim Reykowski (1982) i na posljetku Lerner (1982). U svojoj se teoriji Hornstein usmjerava na prirodu odnosa između osobe koja pomaže i one/onih kojima je pomoć potrebna. On smatra da kada su određene osobe (one koje pojedinac percipira sebi bliskima ili članovima neke uže socijalne zajednice) u nekoj nevolji, pojedinac doživljava stanje nagona u kome je „uzbuđenje zbog tuđih potreba gotovo jednako onome koje nastaje zbog vlastitih potreba. Jednom kada je pojedinac tako pobuđen, postaje motiviran smanjiti napetost pomaganjem bliskoj osobi“ (Hornstein, 1982, 230 str., prema Batson i Powell, 2003). Objašnjenje koje predlaže Reykowski ponešto je drugačije. On smatra da će se motivacija pojaviti u slučaju nepodudarnosti između informacija o realnom/mogućem stanju objekta i o normalnom/željenom stanju. Ovaj opći princip Reykowski

u području prosocijalne motivacije primjenjuje na sljedeći način: ako osoba uoči nedosljednost između trenutnog i očekivanog/idealnog stanja druge osobe (na primjer, ako percipira da ima neke potrebe) javit će se motivacija za ponašanje kojim će se averzivna pobuđenost nastala uslijed nedosljednosti reducirati. Smanjenje ili ispunjavanje potreba druge osobe samo je jedan od načina uklanjanja nedosljednosti i udaljavanja iz situacije averzivne pobuđenosti. Još jedan oblik reagiranja, koji je doduše manje prosocijalan, podrazumijeva percipiranje tuđe patnje kao prihvatljive ili pak poželjne. Lerner u socijalnu psihologiju uvodi termin „vjerovanje u pravedan svijet“. On smatra da većina ljudi vjeruje u pravedan svijet – u onaj u kome svatko dobiva ono što zaslužuje te je svatko na neki način zaslužio ono što mu se događa. Postojanje „nevine žrtve“, odnosno osobe koja nije zaslužila patnju koja joj se događa, nedosljedno je s obzirom na postojeće uvjerenje. Kako bi smanjio pobuđenost uzrokovanu ovakvom nedosljednošću, pojedinac pomaže toj „nevinoj žrtvi“. S druge strane, pojedinac može i osporavati njezinu nevinost, percipirajući patnju koja joj se događa kao zasluženu.

Na prvi se pogled može učiniti kako je Cialdinijeva (Batson i Powell, 2003) hipoteza oslobađanja od negativnog raspoloženja još jedan od primjera redukcije averzivne pobuđenosti. Premda ona kreće od pretpostavke da svjedočenje patnji ili potrebama druge osobe potiče negativno stanje pobuđenosti, to je zapravo jedino što je ovim dvjema teorijama zajedničko. Prema hipotezi oslobađanja od negativnog raspoloženja cilj pomaganja je održavanje povećanog raspoloženja ponašanjem koje je u svojoj osnovi samonagrađujuće, a koje je kroz učenje povezano sa pomaganje. Ona dakle uzima u obzir i utjecaj socijalnog učenja. Istovremeno, teorija o redukciji averzivne pobuđenosti cilj pomaganja je eliminacija onih podražaja koji imaju negativan utjecaj na raspoloženje. Ona ne uzima u obzir učenje, već je usmjerena na redukciju trenutne napetosti.

2.5. SOCIJALNE NORME I ULOGE

Teorije o socijalnim normama i ulogama ne potječu iz klasičnih teorija socijalnog učenja i biheviorizma nego iz simboličkog interakcionizma koji socijalno ponašanje analizira uspoređujući ga sa dramskom igrom (Goffman, 1959; Mead, 1934, prema Batson i Powell, 2003). Razmatrajući ponašanje na taj način, norme predstavljaju scenarij kojim je određeno što treba biti rečeno i učinjeno u kojoj situaciji, dok uloge označavaju one uloge koje u takvom kontekstu treba odigrati. Norme se inače definiraju općeprihvaćeni oblici ponašanja koji se očekuju ili zahtijevaju od pripadnika neke socijalne sredine, a koji služe kao osnova za vrednovanje njihova ponašanja u određenim situacijama (Kljaić, 2005). Uloga je pak sklop svojstvenih oblika

ponašanja, doživljavanja i djelovanja koji se očekuje od osobe i koji osoba ostvaruje na određenom položaju u socijalnoj strukturi (Kljaić, 2005).

Tijekom procesa socijalizacije ljudi uče da im prosocijalno ponašanje može donijeti određene koristi i nagrade, ali i norme koje određuju standard ponašanja. One determiniraju da pojedinac treba pomoći drugome kako bi izbjegao kaznu, neovisno o tome hoće li ona proizaći iz okoline ili iz kognicije/emocija samog pojedinca.

Dvije najvažnije norme jesu uzajamnost i socijalna odgovornost. Norma uzajamnosti je očekivanje da će pomaganje drugima povećati vjerojatnost da će oni u budućnosti pomoći nama (Aronson, Wilson i Akert, 2005). Budući da je ona od izrazite važnosti za preživljavanje, tijekom procesa evolucije postala je i genetski utemeljena (J. Baron, 1997; Cosmides i Toby, 1992; De Wall, 1996; Trivers, 1971, prema Aronson 2001). Norma socijalne odgovornosti propisuje da pojedinac treba pomoći drugoj osobi u slučaju kada ona ovisi o pojedincu odnosno kada ne postoji druga osoba koja može pružiti pomoći. Premda je postojanje ove norme utvrđeno, istraživači se susreću s mnogim problemima prilikom demonstracije njezina utjecaja na pomaganje. Darley i Latané (1970, prema Batson i Powell, 2003) smatraju da je razlog tome što norma može istovremeno biti i previše općenita i previše specifična. Previše je općenita u smislu da je se pridržavaju svi članovi društva, a previše specifična jer dolazi u sklopu složenog obrasca iznimnih situacija, odnosno onih u kojima pojedinac može osjećati da se ne mora ponašati u skladu s njom.

Budući da je na temelju socijalnih normi teško predvidjeti učestalost prosocijalnog ponašanja, Schwartz (1977, prema Batson i Powell, 2003) predlaže usmjeravanje pažnje na osobne norme svakog pojedinca umjesto na one socijalne, općenite. Osobne norme definiraju se kao internalizirana pravila ponašanja koja se uče procesom socijalizacije, prema kojima se razlikuju članovi istoga društva i koje upravljaju ponašanjem pojedinca u određenim situacijama. Jedna od osobnih normi, kada je u pitanju prosocijalno ponašanje je i osjećaj obaveze pružanja pomoći. Međutim, još uvijek nije razjašnjeno je li izražavanje takve obaveze doista odraz internaliziranih normi ili samo iskazivanje namjere da se ponaša na određeni način (Batson i Powell, 2003).

2.6. TEORIJE SOCIJALNOG UČENJA

Razvoj socijalnog ponašanja, prema ovim teorijama, objašnjava se različitim procesima učenja, uzimajući u obzir i uvjete koji ga potiču ili inhibiraju. Pri tome nije dovoljno u obzir uzeti samo nagrade i kazne koje slijede nakon pružanja ili izbjegavanja pružanja pomoći, nego i relativne nagrade, odnosno dobitke umanjene za trošak takvog ponašanja. Osim toga pažnju

treba obratiti i na opservacijsko učenje i modeliranje, te na samonagrađujuće mehanizme. Integrirajući i koordinirajući različite principe koji leže u osnovi učenja, Cialdini, Baumann i Kenrick (1973, prema Batson i Powell, 2003) predlažu razvojni slijed koji se odvija kroz tri faze: kod male djece prosocijalno ponašanje rezultat je vanjskih nagrada i kazni, kod predadolescenata uključeni su i utjecaji društvenih vrijednosti, a kod adolescenata i odraslih javljaju se i internalizirani samonagrađujuć mehanizmi.

Bandura, jedan od teoretičara socijalnog učenja, uvodi pojam „učenja po modelu“. Prema njemu, djeca koja imaju mogućnost opažanja modela koji pomaže drugima uče što je poželjno i kako se sve mogu manifestirati prosocijalni postupci. U kasnijoj dobi oni formiraju standarde prikladnog ponašanja, a model pojačava prethodno utemeljene dispozicije za altruistično ponašanje (Rosenhan, 1978, prema Raboteg – Šarić, 1993). Dok su ranije teorije bile usmjerena na posljedice učenja s obzirom na njihove učinke na ponašanje, noviji pristupi daju veću vrijednost kognitivnim medijatorima ponašanja pri čemu posebno ističu dva uvjeta koja na nj djeluju: igranje uloga osobe koja pomaže i koja prima pomoć te raspravljanje o posljedicama dječjih prosocijalnih postupaka na druge ljude. Premda velik broj istraživanja potvrđuje utjecaj ponašanja modela, on je ipak kratkotrajan i situacijski specifičan (Krebs, 1970, prema Raboteg – Šarić, 1993). Budući da se u njima evaluiraju samo neposredne posljedice nagrađivanja, kažnjavanja ili oponašanja modela, one bi se mogle pripisati i socijalnom utjecaju, a ne samo učenju (Staub, 1979, prema Raboteg - Šarić, 1993). Pristup u okviru teorija socijalnog učenja razmatra prosocijalno ponašanje kao naučeno u interakciji s društvenom okolinom, te je u većoj mjeri usmjeren na uvjete koji povećavaju vjerojatnost njegova pojavljivanja, te na postupke i efekte koje je lako opažati. Budući da se pokazala velika varijacija ponašanja iz situacije u situaciju, naglašava se uglavnom nestabilna priroda altruizma. Ipak, individualne razlike se uzimaju indirektno u obzir, tj. pretpostavlja se određena konzistentnost u ponašanju kao rezultat različitih kumulativnih iskustava tijekom procesa socijalizacije.

2.7. KOGNITIVNO – RAZVOJNE TEORIJE

Teorije unutar kognitivno – razvojnog pristupa ističu kvalitativne promjene do koji dolazi uslijed kognitivnog, moralnog i socijalnog razvoja koju su važni činitelji razvoja altruizma. Ovaj pristup pretpostavlja da u osnovni kognitivnih funkcija u različitim područjima ljudske djelatnosti postoje određene opće strukture koje se kvalitativno mijenjaju i svojstvene su različitim stupnjevima razvoja. Promjene su rezultat procesa maturacije i interakcije s okolinom, ali uloga okoline i drugih je samo poticanje različitih iskustava tijekom kojih pojedinac aktivno transformira podražaje iz okoline (Raboteg – Šarić, 1995).

Bar – Tal i suradnici (1982,1985, prema Raboteg – Šarić, 1995) smatraju da se kvalitativne promjene u razvoju očitiju u motivima koji navode na prosocijalne postupke. Kod male djece moralnost je vođena izvanjskim zahtjevima odnosno specifičnim nagradama i kaznama. Na višoj razini razvoja djeca postižu preduvjete za altruistički motivirano ponašanje. Ona dakle pomažu na temelju vlastitih moralnih uvjerenja i bez očekivanja vanjskih nagrada. Visok stupanj kognitivnog, socijalnog i moralnog razvoja nužan je preduvjet za altruistički motivirano pomaganje, što znači da je altruizam zapravo razvojno postignuće.

Eisenberg i suradnici (1983, 1987, prema Raboteg – Šarić, 1995) smatraju da postoje različiti stupnjevi prosocijalnog moralnog rasuđivanja, te ispituju njegove promjene u funkciji dobi te njegovu povezanost s prosocijalnim ponašanjem. Poznavanje nečijeg stupnja razvoja omogućava bolji uvid u strukturu rasuđivanja te pruža mogućnost boljeg objašnjenja zašto ljudi pomažu drugima.

Ovaj pristup analizira motiviranost za prosocijalno ponašanje s obzirom na rasuđivanje o postupcima pomaganja drugima. Motivacija pojedinca i razina njegovog spoznajnog razvoja relativno su stabilne ovisno o situaciji, ali na ponašanje utječu i različiti zahtjevi situacije. Premda teorije unutar kognitivno – razvojnog pristupa naglašavaju da se razvoj različitih osoba može uslijed djelovanja specifičnih iskustava odvijati različitom brzinom, one su usmjerene na utvrđivanje dosljednosti ponašanja na određenoj razvojnoj razini, odnosno na sličnosti među pojedincima.

3. OSOBNE ODREDNICE PROSOCIJALNOG PONAŠANJA

Neovisno o tome koji se motivi nalaze u osnovi prosocijalnog ponašanja, oni nisu jedine odrednice toga hoće li osoba pomoći ili ne. Oni mogu biti potisnuti ili pak potaknuti različitim osobnim čimbenicima, koje je važno razmotriti da bi bilo moguće razlikovati osobu koja je sklona pomaganju od one koja to nije.

3.1. INDIVIDUALNE RAZLIKE

Jedno od vrlo intrigantnih pitanja u području istraživanja prosocijalnog ponašanja je i postojanje altruistične ličnosti. Dok laici često priznaju kako misle da postoji nešto što se može nazvati altruističnom ličnošću, socijalni psiholozi sumnjaju u njezino stvarno postojanje (Batson, 1991; Latané i Darly, 1970, prema Bierhoff, 2002). Ideja o postojanju altruistične ličnosti tek je odnedavno poprimila status održivog koncepta u znanstvenim raspravama. Dokazi za to proizlaze iz dva različita izvora. To su ponajprije razlike u ličnosti ljudi koji su spremni pomoći neovisno o posljedicama koje ta pomoć može za njih imati i onih koji to nisu. Nadalje, važni su i rezultati longitudinalnih istraživanja koji upućuju na stabilnost prosocijalnih odgovora. Pod altruističnom ili prosocijalnom ličnošću podrazumijeva se trajna sklonost ka razmišljanju o pravima i dobrobiti drugih ljudi, osjećajima brige i empatije prema njima te izvođenju onih ponašanja koja će njima koristiti (Penner & Finkelstein, 1998, prema Bierhoff, 2002). Jedno od najpoznatijih istraživanja koje se bavilo ovom tematikom je ono utemeljeno na retrospektivnim intervjuima provedenih sa ljudima koji su spašavali Židove, a koji su evidentirani u Izraelskoj arhivi registriranih spasitelja Židova u nacističkoj Njemačkoj (Oliner i Oliner, 1988, prema Bierhoff, 2002) . Premda su grupa spasitelja i kontrolna grupa bile slične po mnogobrojnim karakteristikama kao što su rizik povezan uz pomaganje, mogućnost pružanja pomoći te jednaka razina osuđivanja i kritičnosti prema nacističkoj ideologiji, one su se ipak razlikovale. Naime, spasitelji su dosljedno pokazivali veću naklonost ka Židovima, stavljali su veći naglasak na pridržavanje etničkih pravila i zakona te su više važnosti pridavali osobnoj odgovornosti. Prema tome se smatra opravdanim zaključiti da je njihova pomoć bila odrazom etičkih principa koji su smatrani univerzalnima te razmatranjima o povredi pravde od strane nacista. U skladu s time, spasitelji postižu više rezultate na Skali socijalne odgovornosti (Berkowitz i Daniels, 1964, prema Bierhoff, 2002) te imaju izraženiji unutarnji lokus kontrole.

Kada su u pitanju komponente altruistične ličnosti, važno je naglasiti dvije temeljne – socijalnu odgovornost te empatiju. Naime ljudi koji su usmjereni na pridržavanje moralnih obaveza češće se ponašaju u skladu sa normativnim uvjerenjima (Cialdini i sur., 1991, prema

Bierhoff, 2002). Dok su mnogobrojna istraživanja pokazala da odrednice altruizma igraju veliku ulogu u planiranom pružanju pomoći, eksperimentalni pristup pruža rezultate o tome kako je u iznenadnim situacijama važnija prosocijalna orijentacija. Ona se može definirati kao kompozit različitih varijabli ličnosti kao što su osobna odgovornost, moralno rezoniranje i makijavelizam (Christie i Geis, 1968, prema Bierhoff, 2002). Zaključno, i eksperimentalne i provjere u prirodnim uvjetima pokazale su da altruistična ličnost obuhvaća i konstrukt prosocijalne orijentacije koja se pretvara u prosocijalno djelovanje kada je druga osoba u nevolji ili ima neku potrebu . Longitudinalna su istraživanja također dala rezultate koji opravdavaju postojanje ideje o altruističnoj ličnosti. Tako je na primjer u jednom od istraživanja (Eisenberg i sur., 1999) pronađena pozitivna korelacija između spontanog dijeljenja kod djece u dobi od 4 – 5 godina i prosocijalnog ponašanja u dobi od 15 – 16 godina. Rezultati navode na zaključak da je prosocijalna orijentacija varijabla koja se razlikuje od pojedinca do pojedinca, pojavljuje se vrlo rano još u predškolskoj dobi te ostaje stabilnom do dobi od 15 godina.

3.2. SPOLNE RAZLIKE

Istraživanja (Zahn – Waxler, Robinson i Emde, 1992) pokazuju da spolne razlike u empatiji i prosocijalnom ponašanju postoje čak i kod male djece, pri čemu djevojčice iskazuju više empatije dok su dječaci ravnodušniji i manje zainteresirani. Takvi su rezultati u skladu sa prevladavajućim stereotipima o tome kako su žene općenito više prosocijalno orijentiran spol (Eagly, 1987 prema Bierhoff, 2002). Premda postoje mnogobrojna istraživanja koja potkrepljuju ovu pretpostavku, postoje i ona koja ju opovrgavaju (npr. Fabes, Eisenberg, Karbon, Troyer i Switzer, 1994). Važno je napomenuti da rezultati takvih istraživanja jednim dijelom ovise i o metodi mjerenja. Naime, ako se empatija mjeri fiziološkim i neverbalnim indikatorima, ova razlika nestaje, što ne znači nužno da verbalna izvješća sadrže i elemente postojećih stereotipa. Moguće je da jedne i druge mjere jednostavno ne obuhvaćaju iste sadržaje, što onda kao posljedicu ima različitost rezultata.

Spolne razlike valja sagledati i u kulturalnom kontekstu jer u gotovo svim kulturama postoje različite norme za žene i muškarce, zbog čega oni uče cijeniti različite osobine i ponašanja. U zapadnjačkim kulturama obilježja muške spolne uloge su hrabrost i junaštvo, a obilježja ženska skrb, brižnost i sklonost ka uspostavljanju bliskih, dugotrajnih veza. Kao rezultat tih različitih obilježja možemo očekivati da će žene češće pomagati u dugotrajnim vezama koje karakterizira manja opasnost, dok će muškarci biti skloniji pomoći u situacijama koja zahtijevaju kratkotrajna i herojska djela. Eagly i Crovelly (1986, prema Aronson 2005) su pregledom više od 170 istraživanja pokazale da su muškarci uistinu skloniji junačkom načinu

pomaganja koje uključuje rizik i opasnost. Pomaganje koje podrazumijeva skrb i predanost nije se bavilo mnogo istraživanja, ali ona koja jesu pokazuju da u ovim zadacima žene pomažu znatno više no muškarci (Belansky i Boggiano, 1994; Smith, Wheeler i Diener, 1975, prema Aronson, Wilson i Akert, 2005). Ono što se može zaključiti jeste to da rezultati nisu dosljedni, te je ovo područje potrebno dodatno istražiti.

3.3. INDIVIDUALNE RAZLIKE UVJETOVANE KULTUROM

U razmatranju kulturalnih razlika u prosocijalnom ponašanju, važno je najprije razlučiti individualistička od kolektivističkih društava, budući da je pripadanje bilo kojem od njih faktor koji značajno utječe na prosocijalno ponašanje. Individualistička kultura prevladava u zapadnjačkim zemljama i u njima ljudi imaju nezavisan doživljaj sebe. Ljudi u ne-zapadnjačkim zemljama su obično kolektivisti i imaju međuzavisan pogled na sebe, skloniji su definirati sebe u terminima svojih socijalnih odnosa, te imaju snažniji osjećaj povezanosti sa drugima. Međutim vrlo je važno napomenuti da će ljudi, neovisno o kulturi kojoj pripadaju, biti skloniji pomoći onome koga smatraju članom svoje vlastite grupe, odnosno grupe s kojom se pojedinac poistovjećuje (Brewer i Brown, 1998, prema Aronson, 2001). Kulturalni čimbenici najvažniji su u određivanju granice između vanjske i vlastite grupe. U kolektivističkim kulturama se potrebe vlastite grupe percipiraju kao važnije, a kao posljedica toga pripadnici ovih kultura skloniji su pomoći članovima vlastite grupe nego pripadnici individualističkih kultura (Leung i Bond, 1984; Miller, Bersoff i Harwood, 1990; Moghaddam, Talyor i Wright, 1993, prema Aronson 2001). Budući da je granica između vanjske i vlastite grupe u ovakvim kulturama stroža, ljudi su manje skloni pomoći članovima vanjske grupe nego što je to slučaj u individualističkim kulturama (Leung i Bond, 1984; Triandis 1994, prema Aronson 2001).

Snažna raznolikost u prosocijalnom ponašanju među kulturama dobivena je u mnogobrojnim istraživanjima. Jedno od takvih je i ono koje se bavilo usporedbom volontiranja u različitim zemljama, pri čemu je kao glavni indikator prosocijalnog ponašanja uzeta dugoročna uključenost u različite oblike volontiranja. Još jedan od primjera je i istraživanje koje je ukazalo na razlike u prosocijalnom moralnom rasuđivanju među djecom od 6. do 12. razreda u Berlinu, Bolonji i Varšavi (Silbereisen, Lamsfuss, Boehnke i Eisenberg, 1991, prema Bierhoff, 2002). Nadalje, međukulturalne razlike pronađene su i usporedbom američkih i brazilskih adolescenata, pri čemu su Brazilci postizali niže rezultate na internaliziranom moralnom rezoniranju (Carlo, Koller, Eisenberg, Da Silva i Frohlich, 1996).

Jedno od prvih istraživanja kulturalnih razlika provedeno je u Parizu, Ateni, Bostonu i Massachusettsu (Feldina, 1968). Ono je ispitalo spremnost slanja adresiranog pisma kojeg je

ispitaniku dao neznanac prilikom razgovora na željezničkoj postaji. Kada je zamolbu uputila osoba koja živi na tom području, rezultati su bili sljedeći: 85% Bostonaca, 68% Parižana te samo 12% Atenjana je udovoljilo zahtjevu. Kada se osoba koja je zamolila pomoć bila stranac, pozitivno je odgovorilo 75% Bostonaca, 88% Parižana i 48% Atenjana. Iz ovih je rezultata vidljivo da se Atenjani dosta razlikuju od stanovnika drugih gradova. Kod njih je izražena niska spremnost za suradnju posebno prema domaćim ljudima. Čini se da oni vlastitu grupu definiraju vrlo usko, te nisu spremni ljubazno se ponašati prema drugim stanovnicima svoje zemlje (Triandis, Vassiliou i Nassaikou, 1968, prema Bierhoff, 2002).

Još jedan od važnih čimbenika međukulturalnih razlika jesu i kulturalne norme. One, putem različitih socijalizacijskih utjecaja vrše snažan pritisak na moralno rasuđivanje, a tako i na važnost osobnog postignuća, internaliziranih moralnih standarda te empatije kao motiva prosocijalnog ponašanja (Carlo, Fabes, laible i Kupanoff, 1999, prema Bierhof, 2002). Čak se i visoko industrijalizirane zemlje poput Japana i Njemačke razlikuju u pogledu vrijednosti, socijalnih pravila i motivaciji za postignućem (Trommsdorf, Suzuki i Sasaki, 1987, prema Bierhoff, 2002). Te su kulturalne razlike očite na nekoliko dimenzija, a jedna od najvažnijih je i individualistička odnosno kolektivistička orijentacija, koje su spomenute ranije (Triandis, 1994 prema Bierhoff, 2002). Sa ciljem otkrivanja razlika i sličnosti između zapadne individualističke i istočne kolektivističke kulture provedena su mnoga istraživanja. Jedna od najvažnijih je naglašenost neovisnosti pojedinca u zapadnim, odnosno formiranje identiteta kao dijela šireg socijalnog sustava u istočnim kulturama (Earley, 1994; Johns i Xie, 1998, prema Bierhoff, 2002).

4. SITUACIJSKE ODREDNICE

Ponašanje, pa tako i ono prosocijalno orijentirano, nije pod utjecajem jedino osobnih odrednica, nego uvelike ovisi i o karakteristikama socijalne situacije u kojoj se pojedinac nalazi. Na pojavu prosocijalno ponašanja, kada su u pitanju situacijske determinante, utječu okolina, broj pomagača i priroda odnosa.

4.1. OKOLINA

Pri razmatranju utjecaja okoline važno je razlikovati ruralnu od urbane sredine. Nekoliko se istraživača bavilo uspoređivanjem sklonosti pomaganju u ovim dvjema sredinama, a rezultati takvih istraživanja dosljedno su upućivali da češće pomažu ljudi u ruralnim područjima (Korte, 1980; Steblay, 1987 prema Aronson, Wilson i Akert, 2005). Jedno od poznatijih istraživanja je ono koje je osmislio Paul Amato (1983, prema Aronson, Wilson i Akert, 2005), a u kojem je muškarac šepao niz ulicu te se iznenada srušio uz bolan jauk. Podigao je nogavicu hlača te pokazao potkoljenicu omotanu zavojem kroz koji je probijala krv. U malim gradovima polovica je prolaznika zastala i ponudila pomoć ozlijeđenom muškarcu, dok se u velik gradovima zaustavilo i pomoglo njih samo 15%. Ljudi u malim gradovima općenito su skloniji pomaganju, neovisno o tome radi li se o pomaganju strancu koji je doživio nesreću, pomaganju izgubljenom djetetu, davanju uputa ili vraćanju izgubljenog pisma. Ista takva povezanost pronađena je u nekoliko različitih država kao što su Sjedinjene Američke Države, Kanada, Izrael, Sudan, Turka, velika Britanija i Australija (Aronson, Wilson i Akert, 2005). Postavljena su i dva teorijska objašnjenja ovog odnosa. Prema jednom, odrastanje u malom gradu potiče, dok odrastanje u velikom gradu otežava razvoj altruistične ličnosti. Prema ovom stajalištu vjerojatnije je da će pomoći netko tko je odrastao u malom gradu, čak i ako se ta osoba nađe u velikom gradu. Ono se temelji na vrijednostima koje su stanovnici malih mjesta internalizirali, a ne na utjecaju neposrednog okruženja. Drugo objašnjenje predlaže Stanley Milgram (1970, prema Aronson, Wilson i Akert, 2005) a ono se naziva hipotezom urbane prenapučenosti. Prema njoj, ljudi koji žive u velikim gradovima neprestano su pod utjecajem velikog broja podražaja, pa su kako bi izbjegli preplavljanje njima, više usmjereni na same sebe. To bi značilo da će stanovnici urbanih mjesta u okolini s manje podražaja jednako biti skloni pomaganju drugima kao i oni odrasli u ruralnoj sredini. Nalazi različitih istraživanja više podupiru hipotezu urbane prenapučenosti. Ako je, kao što prvo objašnjenje sugerira, izostanak pomoći u velikim gradovima uzrokovan promjenama u ličnostima, tada bi glavna odrednica pružanja pomoći trebala biti mjesto rođenja, a ne sredina u kojoj se nesreća dogodila. Pregledom desetaka

istraživanja, Nancy Steblay (1987, prema Aronson, Wilson i Akert, 2005) je pokazala da ovakvo objašnjenje ne stoji. Naime, kada se javi prilika za pružanjem pomoći, važnije je to je li se ona javila u urbanoj ili ruralnoj sredini, nego kakav se tip osobe tamo nalazi (Aronson, Wilson i Akert, 2005.). Nadalje, Robert Levine je sa svojim suradnicima, s kojim je provodio terenska istraživanja u trideset i šest gradova u Sjedinjenim Američkim Državama, pokazao da je gustoća naseljenosti bila povezanija s pomaganjem nego ukupan broj stanovnika (Levine, Martinez, Brase i Sorenson, 1994, prema Aronson, Wilson i Akert, 2005). Što je gustoća stanovništva bila veća, to su ljudi bili manje skloni pomagati, što se u skladu sa hipotezom urbane prenapučenosti.

4.2. BROJ POMAGAČA

Jedan od prvih većih poticaja socijalno - psihološkom istraživanju altruizma bio je slučaj Kitty Genovese, koju je, kada se vraćala kući sa posla slijedio, maltretirao i naposljetku ubio nepoznati napadač manijak. Ovo mučenje promatralo je ukupno trideset i osam njezinih susjeda, a da ni jedan nije izašao pružiti pomoć ili barem nazvao policiju (prema Raboteg – Šarić, 1995). Bibb Latané i John Darley (1970, prema Aronson, Wilson i Akert, 2005) najviše su se zainteresirali za proučavanje ovoga slučaja. Usmjerali su se na činjenicu da je tako velik broj ljudi čuo krikove, a nije priskočio u pomoć, umjesto na stresove i urban način života kao razlog ne pružanja pomoći. U nizu danas klasičnih eksperimenata, ova su dvojica istraživača pokazala da kod primanja pomoći sigurnost nije povezana s brojem ljudi koji svjedoči nesreći odnosno da ona nije veća što je broj promatrača veći. Jedno od poznatijih istraživanja bilo je ono s epileptičnim napadom. U njemu su sudionici sjedili u izoliranim kabinama, te su preko sustava razglasa sa studentima u ostalim kabinama raspravljali o studentskom životu. Jedan od njih doživio je epileptični napad, pozivajući i pomoć, gušeći se i na posljetku utihnuvši. U istraživanju je zapravo sudjelovao samo jedan ispitanik, dok su ostali glasovi, pa tako i glas studenta koji je doživio epileptični napad bili snimljeni. Cilj istraživanja bio je vidjeti hoće li stvarni sudionik pokušati pomoći žrtvi, bilo pokušavajući pronaći ga ili pozivajući eksperimentatora, ili će pak jednostavno sjediti i ne poduzimati ništa. Kao što su Latané i Darley i pretpostavili, pomaganje je ovisilo o broju ljudi za koje su sudionici mislili da svjedoče nesreći. Kada su sudionici mislili da su oni jedini čuli epileptični napad njih 85% je priskočilo u pomoć u prvih šezdeset sekundi, a do dvije i pol minute pomogli su svi. Kada su sudionici mislili da napad čuje još jedan student, njih 62% je pomoglo u prvih šezdeset sekundi, a čak ni u razdoblju od šest minuta nisu u pomoć priskočili svi. kada su sudionici mislili da osim njih ima još četvero studenata, samo njih 31% je priskočilo u pomoć u prvih šezdeset sekundi, a nakon šest minuta njih 62% (Aronson, Wilson i Akert, 2005). Ovo i mnoga druga istraživanja ukazala su na pojavu

koja se naziva efekt broja promatrača, a koja se definira kao smanjena vjerojatnost pomaganja kada je veći broj promatrača neke nesreće (Aronson, Wilson i Akert, 2005). Osim toga, na temelju njih Latané i Darley su razvili drvo odluke promatrača o intervenciji koje uključuje pet koraka do pomaganja. Ti koraci redom jesu: primjećivanje događaja, njegovo tumačenje kao nesretnog događaja, preuzimanje odgovornosti, znanje o tome kako pružiti prikladan oblik pomoći te primjenjivanje odluke (Latané i Darley, 1970, prema Aronson, Wilson i Akert, 2005). Zaključno, kada se radi o velikoj grupi u ovakvim situacijama, pojedinci smatraju da odgovornost za reagiranje nije na njima. Međutim, kada im se obraćamo poimence, ljudi češće misle da su odgovorni čak ako je prisutno mnoštvo ljudi.

4.3. PRIRODA ODNOSA: ODNOSI ZAJEDNIŠTVA NASUPROT ODNOSIMA RAZMJENE

Velik se broj istraživanja prosocijalnog ponašanja bavio pomaganjem među strancima. Premda su ona vrlo važna, pomaganje u svakodnevnom životu ipak se češće odvija među ljudima koji se dobro poznaju. U ovom je svjetlu važno razmotriti razliku između odnosa razmjene i odnosa zajedništva. Odnosi zajedništva su oni u kojima ljudi brinu o dobrobiti druge osobe, dok su odnosi razmjene vođeni brigom oko jednakosti, odnosno brigom da je ono što pojedinac uloži u vezu jednako onome što od nje dobiva.

Jedno od objašnjenja navodi kako su dobiti zbog pomaganja jednako važne u obje vrste odnosa, ali se priroda dobiti razlikuje (Batson, 1993, prema Aronson, Wilson i Akert, 2005). Dok u odnosima razmjene pojedinci očekuju da će im usluge brzo biti uzvraćene, u odnosima zajedništva pomažu je očekuju da će naposljetku biti nagrađeni za svoju pomoć. Međutim, Margaret Clark i Judson Mills (1993, prema Aronson, Wilson i Akert, 2005) razvijaju nešto drugačiju teoriju. Oni smatraju da se ove dvije vrste odnosa razlikuju u svojoj biti, a ne samo u vrstama nagrada koje njima upravljaju. U odnosima zajedništva ljudi su više usmjereni na zadovoljavanje potreba druge osobe nego na dobrobit koju će imati od pomaganja, što je pretpostavka potvrđena različitim istraživanjima. Ukratko čini se da pomaganjem u jednoj i drugoj vrsti odnosa upravljaju različite norme i pravila. Osim toga, ljudi su barem u većini slučajeva skloniji pomagati prijateljima nego strancima, premda postoji i iznimka od ovog pravila. U istraživanju održavanja samopoštovanja Abraham Tesser (1988, prema Aronson, Wilson i Akert, 2005) je pokazao da ljudi uistinu radije pomažu prijateljima nego strancima u situacijama kada im je zadatak nevažan. Kada je zadatak važan te kada njegovo izvršenje ili neizvršenje znatno utječe na razinu samopoštovanja, pojedinci su skloniji pomoći nepoznatoj osobi upravo iz razloga jer im nije ugodno i lako promatrati kako je njihov dobar prijatelj bolji od njih u nekom važnom području (Aronson, Wilson i Akert, 2005).

5. KRATKI PREGLED NAJPOZNATIJIH ISTRAŽIVANJA

5.1. DOBRI SAMARITANAC

Potaknuti biblijskom pričom o dobrom samaritanacu, Darley i Batson (1973) odlučili su ispitati utjecaj nekih situacijskih i osobnih čimbenika na prosocijalno ponašanje. Kao glavne situacijske odrednice ispitivali su je li osoba u žurbi ili ne te o čemu razmišlja, odnosno čime su preokupirane njezine misli, a kao glavnu osobnu karakteristiku tip religioznosti. U svome istraživanju polaze od tri hipoteze. Prva je bila da ljudi koji razmišljaju o nekom činu pomaganja neće biti skloniji pomaganju od drugih, druga da će ljudi koji su u žurbi biti manje skloni pomoći, a treća da će češće pomoći oni čija je religioznost internalizirana, no oni čija je eksternalizirana. U istraživanju je sudjelovalo 67 studenata koji su slušali seminar iz teologije na Princetonu, a za sudjelovanje su dobili i novčanu nagradu. Prvi dio istraživanja proveden je u jednoj zgradi, a u sklopu njega ispitanici su rješavali upitnik ličnosti koji je obuhvaćao i vrstu religioznosti. Nakon ispunjavanja upitnika trebali su prijeći u drugu zgradu, u kojoj su neki od njih trebali održati seminar o biblijskoj priči o dobrom Samaritanacu, a drugi o mogućnostima zapošljavanja. Osim toga, razlikovali su se i po vremenu u roku kojeg su trebali stići do druge zgrade: jednima je rečeno da se moraju požuriti, a drugima da imaju još nekoliko minuta prije početka izlaganja. Tijekom prelaska u drugu zgradu naišli su na ozlijeđenog čovjeka kako leži na zemlji te mu je potrebna pomoć. Rezultati su pokazali da je ključni čimbenik koji utječe na pomaganje bio taj jesu li ljudi u žurbi ili imaju vremena, dok tema predavanja koje su trebali održati i koja je okupirala njihove misli nije imala utjecaja. Od ispitanika koji se nisu žurili pomoglo je njih 63%, onih koji su se umjereno žurili 45%, a onih koji su bili u velikoj žurbi samo 10%. Osim toga, nije pronađena korelacija između vrste religioznosti (internalizirana/eksternalizirana) i frekvencije pomaganja. Iz rezultata se dakle može zaključiti da je neovisno o tome čime su zaokupljene misli osobe, pa čak ni u situacijama kada je to priča o pomaganju, glavni faktor koji utječe na frekvenciju pomaganja njezina užurbanost.

5.2. ŽENA U NEVOLJI

Ranija istraživanja pokazala su da će pojedinac vjerojatnije pomoći osobi u nevolji, ako je sam kada tu nevolju uoči, nego ako se nalazi u grupi ljudi. Ovaj fenomen nije rezultat apatije koja se često javlja u prenapućenim, urbanim sredinama već je pod utjecajem procesa socijalne inhibicije, koja se javlja ovisno o prirodi odnosa među članovima grupe. U svome istraživanju Latané i Rodin (1969) detaljnije istražuju ovu prirodu odnosa, pri čemu kreću od dva pitanja: hoće li prije pomoći dvije osobe u prijateljskom odnosu ili one koje se ne poznaju te je li

vjerojatnije da će pomoći prijatelj ili stranac. U istraživanje je bilo uključeno 120 muških studenata preddiplomskog studija sveučilišta u Columbiji. Rečeno im je da će sudjelovati u istraživanju o preferenciji različitih društvenih igara, te da je eksperimentatorica osoba koja radi na istraživanju tržišta. Osim toga, rečeno im je da sudjelovanje preporuče i svojim prijateljima, a kao nagradu su dobili i nešto novca. Kada je ispitanik došao u prostoriju za ispitivanje, eksperimentatorica mu je dala upitnik te se povukla u svoj ured koji je bio odvojen pomičnim zastorom. Bile su ukupno četiri eksperimentalne situacije: u prvoj je ispitanik bio sam, u drugoj sa pomoćnikom eksperimentatora koji nije imao nikakav posebni zadatak, u trećoj sa drugim ispitanikom, studentom kojeg ne poznaje od ranije i u četvrtoj sa svojim prijateljem. Dok su ispitanici/ ispitanik ispunjavali upitnike, iz ureda eksperimentatorice čuo se glasan udarac i jauk osobe koja je vikala da ne može pomaknuti nogu jer se ozlijedila. Glas je bio snimljen na kazeti i pušten je u trajanju od 130 sekundi. U sklopu posteksperimentalne provjere prikupljene su informacije o tome što su studenti stvarno čuli, o njihovim reakcijama te razlozima zašto jesu ili nisu pomogli ozlijeđenoj eksperimentatorici, a objašnjena im je i prava svrha istraživanja. Premda su svi studenti izjavili kako su vjerovali da je eksperimentatorica doista ozlijeđena, nisu svi poduzeli nešto da bi joj pomogli. Kao i prijašnja istraživanja koja su se bavila ovim pitanjem i ovo je pokazalo da ljudi najčešće pomažu kada su sami, njih čak 70%. Najmanje ispitanika pomoglo je u situaciji kada je sa njima u prostoriji bio suradnik eksperimentatorice koji nije reagirao na njezine jauke, njih 7%. Ako je ispitanik bio u prostoriji sa drugim ispitanikom kojeg ne poznaje, barem jedan od njih je pružio pomoć u 40% situacija, a kada je bio sa svojim prijateljem, pomoć je pružena u 70% situacija. Rodin i Latané (1969) naglašavaju da bi u situaciji kad su ispitanici prijatelji pomaganje trebalo biti još izraženije nego kada su sami, što upućuje na zaključak da i u takvom odnosu postoji određena socijalna inhibicija. Oni predlažu dva objašnjenja svojih rezultata. Prvo objašnjenje se temelji na socijalnom utjecaju. Naime, svaki od ispitanika može ravnodušnošću sakriti svoju nervozu oko toga što doista treba učiniti i na taj način drugoj osobi poslati poruku da je sve u redu i da ništa ne treba poduzimati. Drugo objašnjenje polazi od difuzije odgovornosti – ako se to što ispitanik nije pružio pomoć pokaže pogrešnim, on odgovornost dijeli sa drugom osobom. Na temelju dobivenih rezultata može se objasniti i činjenica da su manji gradovi sigurniji od velikih, ta da bi za svakog pojedinca bilo najbolje da ako već doživi neku nesreću, nju vidi samo jedan drugi čovjek.

6. ZAKLJUČAK

Prosocijalno ponašanje vrlo je teško definirati budući da i sami autori koji o njemu govore često koriste različite termine, te ga tako nazivaju i altruističkim ponašanjem. Međutim, važno je naglasiti razliku između ova dva pojma, te uzeti u obzir da je altruizam motiv koji može, ali i ne mora biti u osnovi prosocijalnog ponašanja. Definicije isto tako ovise i o teorijskom okviru unutar kojeg se ponašanje razmatra, ali i o važnosti koja se pridaje njegovim odrednicama. Bez obzira na razlike u mišljenjima mnogobrojnih autora i na sve veći broj teorija unutar kojih se prosocijalno ponašanje razmatra, važno ga je jednoznačno empirijski odrediti kako bi bilo podložno provjerama što bi omogućilo utvrđivanje čimbenika koji na njega utječu. Jednom kada su čimbenici poznati, bez obzira na to odakle teorijsko određenje polazi, na ponašanje se može utjecati.

7. LITERATURA:

- Aronson, E., Wilson, T. D. i Akert, R. M. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate
- Batson, C.D. and Powell, A. A. (2003). „Altruism and prosocial behaviour“. In Weiner, I.B. (Eds.). *The Handbook of psychology* (vol. 5, pp. 463 - 479). New Jersey: Hoboken.
- Bierhoff, H. (2002). *Prosocial behavior*. London: Psychology press.
- Carlo, G., Koller, S.H., Eisenberg, N., Da Silva, M.S., & Frohlich, C.B. (1996). A cross – national study on the relations among prosocial moral reasoning, gender role, and prosocial behaviors. *Developmental Psychology*, 32, 231 – 240.
- Darley, J. M. and Batson, C. D. (1973). From Jerusalem to Jericho: a study of situational and dispositional variables in helping behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 27, 100 – 108.
- Dovidio, J. F. (2006). *The social psychology of prosocial behavior*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates
- Eisenberg, N., Guthrie, I.K., Murphy, B.C., Shepard, S.A., Cumberland, A. & Carlo, G. (1999). Consistency and development of prosocial dispositions: A longitudinal study. *Child development*, 70, 1360 – 1372.
- Fabes, R.A., Eisenberg, N., Karbon, M., Troyer, D., & Switzer, G. (1994). The relations of children's emotion regulation to their vicarious emotional responses and comforting behaviors. *Child Development*, 65, 1678 – 1693.
- Hewstone, M. i Stroebe, W. (2001). *Uvod u socijalnu psihologiju: europske perspektive*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Kardum, I. (2003). *Evolucija i ljudsko ponašanje*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

- Kljaić, S. (2005). Socijalne norme. U B. Petz (ur.) *Psihologijski rječnik*. Jastrebarsko: Naklada Slap
- Latané, B. and Rodin, J. (1969). A lady in distress: inhibiting effects of friends and strangers on bystander intervention. *Journal of Experimental Social Psychology*, 5, 189 – 202.
- Penner, L. A. i sur. (2005). Prosocial behavior: multilevel perspectives. *Annual review of psychology*, Volume 56, 365 – 392.
- Raboteg – Šarić, Z. (1995). *Psihologija altruizma: čuvstveni i spoznajni aspekti prosocijalnog ponašanja*. Zagreb: Alinea.
- Zahn – Waxler, C., Robinson, J.L. & Emde, R.N. (1992). The development of empathy in twins. *Developmental Psychology*, 28, 1038 – 1047.